

Пламен ПАРАШКЕВОВ (ВТУ “Св. св. Кирил и Методий”)

ГРАНИЦИТЕ НА БАЛКАНИТЕ – ГЕОГРАФИЯ, ИСТОРИЯ, ИКОНОГРАФИЯ

THE BORDERS OF THE BALKANS – GEOGRAPHY, HISTORY, ICONOGRAPHY

The amalgam of historical, political, ethnical-cultural, religious, mental and economic boundaries on the Balkans bears the lasting marks of the constant rivalry for control and influence over this crossroad land. The interaction of a complex of factors which the functionalism of Gutman classifies into two categories – “movable” and conservative – delimits at each stage of the historical development of the region the particular system of states with their territories and boundaries. More than ever the boundaries of the Balkans, filled with content, need new perusal. It requires that the stress should be put on the overcoming of their barrier structure – infrastructural, economic, and psychological and on their transformation from zones of confrontation and economic isolation into zones of active co-operation.

Key words: the Balkans, Europe, EU, boundaries, geography, history, iconography.

“Европа без граници” – символичното мото на чешкото председателство на ЕС от първата половина на 2009 г. вербализира десетилетните усилия на стария континент за изграждането на обединена Европа, позволяваща свободното движение на хора, стоки, услуги и капитали - Европа на споделените култури. Социално-икономическата и политико-географската хетерогенност на континента, продукт на политическото, икономическото и военното противопоставяне от близкото и далечното историческо минало, внасят в съдържателния субстрат на този процес широк кръг от въпроси, които маркират неговия сложен и многообхватен характер. Те далеч надхвърлят традиционния ракурс на изследване, съсредоточен върху формирането и институционалното развитие на ЕС.

Въпреки неговото последователно разширяване на изток, все още представата за географските параметри на обединена Европа е твърде неопределена. Липсва ясна визия за мястото и ролята на Балканите в европейския интеграционен процес. Полемичният характер на този въпрос произтича от формираните и развили се през годините външни стереотипи за региона, които налагат, в една или друга степен, предимно деструктивен образ. Неговата повтаряща се употреба насочва подсъзнателно (или не съвсем) към разглеждането на Балканите като “нещо друго”

спрямо Европа. Подобна мисловна нагласа, откъсваща региона от географската му същност, създава предпоставки за неангажиращо, интерпретативно отношение към случващото се в балканското пространство. В резултат съвременните политико-географски процеси на Балканския полуостров са представяни като поредното драматично прекрояване на неговите граници, индикатор за противоположност на това, което представлява “Европа без граници”.

Можем ли да приемем безрезервно една такава формулировка? Безспорно трансформацията на балканското политическо пространство в годините след края на Студената война е съпроводена от жестоки кървави конфликти. “Осмислянето на тяхната същност е важно условие за разгадаването на “балканската политическа загадка” (Дерменджиев, 2004). Нейните движещи сили са твърде разнопосочни по своя характер. Обвързването им с някакъв илюзорен балкански модел на поведение е най-малкото погрешно. Много рядко, погледнато в ретроспективен план, народите от полуострова са имали шанса да решават сами съдбата си. Амалгамата от исторически, политически, етнокултурни, религиозни, ментални и икономически граници в тази част на света носи трайните белези на непрекъснатото съперничество за контрол и влияние над кръстопътната земя. Различията в неговата острота се определят в голяма степен от променящите се през отделните исторически периоди география и политическо съдържание на геополитическите центрове, опитващи се да наложат своите интереси в региона.

Още през Средновековието схизмата между двата големи християнски центъра Рим и Константинопол, резултат от политическото и идеологическото им противоборство, делимитира границата между католицизма и източното православие на Балканите. За разлика от очертаните различия между двете вероизповедания по-късното поделение на полуострова от Османската и Хабсбургската империи прекъсва държавно-творческия процес в Югоизточна Европа за един дълъг период от време. Настъпват сериозни промени в социално-икономическата сфера, обусловени от различния характер и динамика на стопанско развитие в Източните и Западните Балкани. Към съществуващата до този момент религиозна граница помежду им се прибавя още една – тази на исляма. В резултат на това той “отделя част от населението от православието и води към неговото турцизиране, източното православие влияе върху съзнанието на паството си от средната и източната част на Балканския полуостров, а католицизмът хърватизира част от населението на Босна и Херцеговина” (Манчев, 1995).

Държавното строителство в югоизточната част на континента е възобновено едва през XIX в., когато започва постепенното разрушаване на установената вековна социално-политическа структура в региона. В определяне посоките на неговото развитие т. нар. Велики сили побързват да се наложат като доминиращ фактор. Делимитацията на държавните граници визуализира техните представи за баланс на силите в тази част на света. Конструираната на този принцип геополитическа структура обаче остава неразпознаваема за балканските народи. В нея те не виждат решение на съществуващите етнотериториални въпроси. За тях не остава нищо

друго, освен да търсят пътища за нейната деконструкция или най-малкото промяна. Сблъсъкът на различните визии за това как трябва да изглежда геополитическата архитектура на Балканите обяснява динамиката, с която се извършват промените в политическата карта на региона в края на XIX и първата четвърт на XX в.

Обобщаването на този процес от традиционните външни ментори на района с термина “балканизация” е трудно да бъде разбрано по друг начин, освен като опит от тяхна страна да се прехвърли отговорността за болезнената трансформация на балканското политическо пространство върху народите от полуострова. Версайското държавно-териториално и национално-политическо статукво, установено след края на Първата световна война, показва несъстоятелността на тези опити. Новата политическа карта на Балканите е поредният пример за налагане на държавни граници в района, несъобразено с неговата етнотериториална същност. В резултат много от съществуващите проблеми не само не са решени, но и са заложени нови такива. От наследството на Австро-Унгарската многонационална и пълна с противоречия империя се конструира не по-малко безконфликтното Кралство на сърби, хървати и словенци. Последователните изменения в наименованието на новото държавно образувание (Кралство Югославия от 1929 г., Демократична федеративна Югославия от 1943 г., Федеративна народна република Югославия от 1945 г., Социалистическа Федеративна Република Югославия от 1963 г. до 1992 г.) фиксират основните етапи в неговото държавно-политическо развитие. В рамките на нито един от тях обаче не е намерена формулата за решение на неизбежно зародилите се в конгломерата от нации и малцинства национални противоречия. Идеологическото противопоставяне между Запада и Изтока след края на Втората световна война само отлага във времето тяхното развитие. Новите геополитически граници на Балканите, продукт на постигнатото равновесие на силите между военните групировки (НАТО и Варшавския договор) и икономическите съюзи (ЕС и СИВ), не позволяват промени в териториалното статукво на полуострова. Тяхното разпадане след края на Студената война отприщва изкуствено задържаните центробежни сили в бивша Югославия.

В “Европа без граници” е поставено началото на изчертаването на нови граници “по пътя на признаване на нови държави в, по същество, изкуствени административни граници на някогашни федерални единици” (Динков, 2008). В очевидния асинхрон между дезинтеграцията на бивша Югославия и европейския интеграционен процес външните анализатори побързват да възкресят позабравени образи от миналото, представящи региона встрани от Европа. Всъщност разпадането на югославската държава е показателен пример за провала на извършваното в региона десетилетия наред държавно и етно-териториално инженерство. За разбиране на същността на този процес допринася в значителна степен и функционализмът на Жан Готман (1973).

Авторът разглежда пространствената диференциация като резултат от взаимодействието на два фактора. Единият определя като движение, а другият – иконография. Факторът движение обуславя обмена на идеи, хора, стоки, както в

рамките на отделните държави, така и в световен мащаб. Той “провокира нестабилността на държавите и техните граници, прави границите подвижни, а отношенията между териториите – неустойчиви и изменящи се” (Карастоянов, 2008). За разлика от него иконографията се проявява като консервативен фактор. Тя е свързана със система от символи, които се съпротивляват на промените.

Географията на Балканския полуостров засилва контрастността в конкретната проява на тези два фактора. От една страна неговото кръстопътно географско положение на граница на три континента не само благоприятства, но и предопределя движенията в него. Срещата на различни народи, култури, религии, политически системи и идеологии върху относително малката по площ територия на региона, съпътства хилядолетната му история, провокирайки подвижността на границите, за която пише Готман. От друга страна “движенията и комуникациите вътре в региона са силно затруднени от сложния планински релеф. Това улеснява изолацията и формирането на етнографски регионални групи” (Бъчваров и др., 2004). В резултат на продължителното взаимодействие между съответната регионална общност и нейното политико-географско пространство се формират определени общностни представи, символи и ценности, които Готман (1973) дефинира като “икони”. Носители на етническа, религиозна и териториална обособеност и идентичност, те притежават устойчив характер, който се противопоставя на динамиката на политическите промени.

Значението на “иконаграфията” за Балканите се подсилва допълнително от честото им въвличане в геополитически конструкции с различен политически, професионален и стопански характер. В тези случаи “иконаграфските” образи стават основен аргумент за правото на държавна самоидентификация, за връщане на определена територия или обединението на дадена етническа група в рамките на една държава, т. е за необходимостта от ревизия на тези конструкции. Хетерогенната етно-конфесионална структура на Югославия, заложена още със самото начало на нейното създаване, също поставя бъдещето ѝ в зависимост от умението да бъдат приобщени отделните “иконаграфии” в един държавен организъм. За времето, през което съществува, обаче, югославската идея не съумява да предложи достатъчно устойчива и приемлива наднационална иконография, която да култивира чувството на общност и самоидентификация с държавата. Така разпадането на Югославия става неизбежно. Появилият се след края на Студената война геополитически вакуум отключва този процес. Нежеланието на сръбската национална доктрина да се откъсне от принципа на югославизма поражда неговото трагично и продължително във времето развитие.

Заклеймяването на Балканите в този момент, като най-конфликтната част на континента, крие големи рискове както за самите тях, така и за Европа като цяло. Индикациите за това са налице. Вкарването в употреба на понятието “Западни

Балкани”, визиращо Албания и бившите югославски републики без Словения, показва опитите да бъде капсулиран проблемния район и да се прокара нова разделителна линия на Балканите. Липсата на ясна стратегия за приобщаването на района в европейските структури се превръща във фактор за неговата маргинализация. Проблемът при инициативата на ЕС за укрепване на стабилността и добросъседството в Югоизточна Европа, т. нар процес “Роайомон”, както и при последвалия го Пакт за стабилност на Югоизточна Европа, е, че те следват, а не предхождат кризисните прояви в региона. Необходимо е да бъдат поети конкретни ангажименти по отношение на неговата европейска перспектива, които реално да подпомогнат съксяването на съществуващата дистанция. Вместо това все по-настойчиво се издигат идеи за “Европа на променливата геометрия”, “Европа на концентричните кръгове”, “Европа на двете скорости” или “Европа на различните скорости” (Зик, 2007). Всички те внушават необходимостта от постепенна интеграция, зад което прозира нежеланието да бъде подкрепено ускореното развитие на района. Подобна постановка на въпроса влиза в остро противоречие с една от основните цели на интеграцията – преодоляване контрастите в равнището на развитие между страните и регионите. Такъв подход неминуемо ще постави за пореден път Балканския полуостров в позицията на европейска периферия. “Това би обезсмислило в голяма степен усилията на балканските страни да се приобщат към този модел на интеграция.” (Динков, 2008).

Промяната на този сценарий е в интерес на бъдещото развитие на европейския интеграционен процес. Повече от всякога наситените със съдържание граници на Балканите се нуждаят от нов прочит. Той изисква акцента да бъде поставен върху преодоляване на тяхната бариерност – инфраструктурна, икономическа, психологическа и превръщането им от зони на конфронтация и стопанска изолация в зони на интензивно сътрудничество. Успехът на този процес ще зависи от обединените усилия на балканските народи и европейските институции. Евентуална самоизолация на ЕС по отношение на неговата периферия би означавало превръщането на дълго очакваната “Европа без граници” в “Европа на новите граници”.

ЛИТЕРАТУРА

Бъчваров 2004: Бъчваров, М., Б. Бъчварова. Цивилизационните разнопосочия – недъг и харизма на балканския човек. – В: Социална и културна география, В. Търново.

Дерменджиев 2004: Дерменджиев, А. Географски анализи. В. Търново.

Динков 2008: Динков, Д. Югоизточна Европа след “Студената война” като изпитание за Европейския съюз. – В: <http://www.ips.bg/2..doc>.

Зик 2007: Зик, Анерозе и Йорг-Рюдигер. Европа – История, Личности, Институции, Политики, Държави. С.

Карастоянов 2008: Карастоянов, Ст. Политическа география, геополитика, геостратегия. С.

Манчев 1995: Манчев, К. Националният въпрос на Балканите. С.

Gottmann 1973: Gottmann, J. The Significance of Territory. Charlottesville.